

Nr 5.

Av herr Hellberg, om utredning och förslag angående ändrade bestämmelser rörande val till riksdagens kamrar m. m.

Vårt nuvarande valsätt har på senaste tiden föranlett upprepade och olika ändringsyrkanden i riksdagen. Dessa yrkanden, av vilka några åsyftat övergång till ett helt annat valsätt, tyda på ett missnöje, som inte vill upphöra. Och det kan knappast förnekas, att det finns verklig grund därför.

Den allmänast hörda anmärkningen riktar sig mot partibeteckningarna. För att kunna rösta på en viss person måste valmannen först rösta med ett visst parti. Partiet sättes i första, personen i andra rummet. Det borde naturligtvis vara tvärt om. Valhandlingen skall vara ett uttryck för den väljandes förtroende till den han väljer, inte en trosbekännelse till ett parti.

Dessutom förlorar valakten genom partibeteckningarnas prioritet sin enkelhet och omedelbarhet. I synnerhet har det blivit fallet, sedan även kartell- och fraktionsbeteckningar blivit tillåtna. Ingen vanlig valman vågar rösta med annat än tryckt sedel, och finns inte den sedel han vill ha i vallokalen, får han avstå från att rösta — sådana fall ha inträffat; ty att skriva en partibeteckning eller än värre en dubbel eller tredubbel finner han eller hon allt för invecklat och riskabelt. Detta förhållande visar, hur mekaniserat valet har blivit.

Men många angripa också det proportionella valsättet som sådant. Och det som föranleder angreppen är inte blott de olägenheter, som det anses medföra — bland dem framhålles även att det fordrar stora valkretsar och därmed förorsakar större avstånd och minskad »känning» mellan väljare och kandidater — utan även själva principen. Den rättvisa fördelning av mandaten som det åsyftar betraktas som en underordnad fördel eller kanske rättare som en nackdel. Valsättets viktigaste uppgift skall vara, hävdas det, »att omsätta valhandlingens opinionsyttring i regeringskurs» (se motionen 251 i första kammaren 1928), eller — som det hette på ett annat ställe i samma motion — valsättet skall »mäkta av de levande viljornas virke snickra ett bärigt regeringsunderlag».

Är dock inte detta en fordran, som överstiger, vad av ett valsätt rimligtvis kan begäras?

Regeringsbildningen har blivit ett svårlöst problem i en del länder, där den beror av folkrepresentationens sammansättning, sedan i stället för

valmanskårens forna uppdelning på blott två partier kommit ett flertal partier, av vilka intet har absolut majoritet: det är då svårt att få en regering, som har nog bred parlamentarisk bas. I olika länder föres en diskussion om detta problem, och det kan nog sägas, att hitintills intet allmängiltigt resultat har uppnåtts. Men att avklippa diskussionen med en förklaring, att lösningen skall åstadkommas genom valsättet, det smakar starkt av övertro på ett patentmedel.

Av valsättet kan väl inte billigtvis begäras mer än att det, utan att bli för invecklat och obegripligt eller eljest obekvämt för valmännen, skall i och genom mandatfördelningen framställa ett möjligast riktigt och rättvist resultat av de viljeyttringar, som kommit till uttryck vid valförrättningen. Ur det politiska material, som därmed föreligger, få sedan mänsklig omdömesförmåga och ansvarskänsla söka utfinna, på vad sätt regeringsfrågan bäst bör ordnas. Att av själva valsättet kräva att det som ett slags politisk *deus ex machina* skall ge svaret på en så viktig och vanskelig fråga, det är väl en ren orimlighet — för så vitt man fordrar ett förnuftigt svar.

Vad är det i själva verket som begäres av valsättet, när det säges, att detta skall »snickra ihop ett bärigt regeringsunderlag» av viljorna i ett flerpartival? Inte kan det väl menas, att valsättet skall förmå omdana själva valmännens övertygelse och partiställning? De bilda givetvis sin politiska uppfattning ganska oberoende av dess beskaffenhet. Visserligen göres ibland gällande, att det proportionella valsättet skall framkalla långtgående partiuppdelning, majoritetsvalen däremot främja sammanslutning i få och stora partier. Men det påståendet grundar sig nog mer på teoretiska funderingar än på erfarenhetens vittnesbörd. Den överrika partifloran i Frankrike har t. ex. uppblomstrat under majoritetsval och de 14 partierna i tyska riksdagen före världskriget — numer 11 — likaså. Den politiska åsiktsbildningen har djupare grunder än bestämmelserna för röstavgivning och röstsammanräkning.

När det yrkas, att valsättet skall skapa ett regeringsunderlag, så avses också uppenbarligen något annat. Och det är, så vitt man kan förstå, att det i representationen skall åstadkomma en majoritet, som inte finns inom valmanskåren. Ty finns bland folket flertal för ett visst parti, då tillförsäkrar den proportionella valmetoden denna folkmajoritet ofelbart majoritet också i parlamentet. Men det är, som sagt, när valmanskåren delar upp sig i tre eller flera minoritetspartier, som svårigheten för regeringsbildning inträder. Och när då det anspråket ställes på valsättet, att det skall anvisa en väg ut ur den svårigheten, så kan det inte gärna betyda något annat än att det skall förvandla en minoritet i landet till en majoritet i riksdagen.

Det begäres sålunda att det skall åstadkomma vad en engelsk författare i ämnet kallat »det sämsta möjliga resultat av ett allmänt val», nämligen att ett visst parti »tillskansar sig en klar majoritet av mandaten, när väljarnas röstmassa visar en bestämd (substantiel) majoritet mot det». »Detta

är», tillägger samme författare, »makt utan folkets sanktion och skulle när som helst kunna föra till en verkligt farlig situation.» — Uppenbart är det ett resultat, som står i rak strid mot demokratiens grundkrav, att folkets majoritet skall vara avgörande för ledningen av landets öden. Fasthålls detta krav, då blir det en oeftergivlig fordran på folkrepresentationen, att den verkligen skall representera folkmeningen. Uppgives åter det kravet, var finns då under demokratien något ankarfäste i tidens politiska strömningar?

Vad de begära, som av valsättet fordra ett parlamentariskt regeringsunderlag vid röstuppdelning på ett flertal minoritetspartier, det är alltså ett sådant resultat, mot vilket valsättet framför allt bör skydda.

Nu är det visserligen sant, att sunt politiskt förstånd lyckligtvis kan i vid utsträckning förhindra menliga verkningar av ett dåligt valsätt. Ett slående exempel för dagen är det nuvarande engelska underhuset, i vilket högerpartiet, som vid 1924 års val blott räknade 46 procent av de röstande, har inte blott majoritet utan mer än *dubbelt* så många platser som de övriga partierna tillsammans — ändå har ingen större olycka inträffat. Men skall man söka uppnå ett bättre valsätt, så bör man inte välja ett, som är behäftat med en av de allra värsta brister, varav något kan lida.

Den bristen vidlåder majoritetsvalen. Dessa kunna ibland giva ett jämförelsevis riktigt utslag, men de kunna också giva ett alldeles orimligt, såsom det anförda engelska exemplet visar. Och det är en oberäknelig slump, om de giva det ena eller det andra. Det förmenas visserligen, att denna oberäknelighet skulle kunna inskränkas därigenom, att omval stadgas för de fall, då ingen kandidat inom en krets fått mer än hälften av alla rösterna; men det förefaller rätt osannolikt. Hur rösterna vid ett sådant — för vårt glesbefolkade land obekvämt — andra val kunna falla, blir givetvis beroende av olika förhållanden på olika trakter, och oberäkneligheten kommer sålunda att kvarstå.

Proportionsvalen utesluta däremot slumpen, och det är deras obestridliga förtjänst. Ett fullt exakt utslag ge dock inte heller de. De gynna nämligen alltid de största partierna, och därför skulle ett av dessa, om det stode tämligen nära majoritet bland de röstande, med hjälp av sina överröster kunna nå flertal inom kammaren. Ett sådant fall är dock ett sällsynt undantag, och när det hotar att inträffa, uppbjuda nog de andra partierna av självbevarelsedrift sina krafter för att förhindra detsamma.

Det enda riktigt säkra medlet att förebygga det — bortsett från det teoretiskt tänkbara att göra hela riket till en enda valkrets — är den anordning med tilläggsmandat, som också motionsvis framförts i riksdagen. Förutsättningen för denna anordning — som nog även i övrigt har sina mindre tilltalande sidor — är emellertid, att partibeteckningen bibehålles, varemot över- och underbeteckningarna komme att bortfalla, då något behov av valallianser inte vidare skulle förefinnas, vilket alltid vore en avsevärd fördel.

Men partibeteckningens herravälde vid valen innebär dock ett så betänkligt intrång på valmännens rörelsefrihet, att ett vid den bundet valsätt måste anses otillfredsställande. En valman bör ha rätt att vid röstningen gå rakt och omedelbart på den kandidat han vill ge sin röst, därför att han anser honom bäst skickad för och mest värdig till förtroendeuppdraget. Det finns åtskilliga valmän, som inte tillhöra något parti, och det bjuder dem emot att rösta med något. Men det kan tänkas, att de vilja ge sina röster åt någon viss person, oavsett hans partitillhörighet. Och de böra då utan vidare få göra det. Visserligen blir nog valet i alla fall faktiskt en tävlan mellan partierna, eftersom kandidaterna väl nästan alltid företräda partier. Men om personerna föras fram i första linjen, kommer valet dock närmast att te sig som en kraftmätning mellan dem, vilket är mer tilltalande och även ägnat både att öka väljarnas intresse och att mer hänleda deras uppmärksamhet och prövning på kandidaternas kvalitativa egenskaper.

Det finnes valsätt, som på samma gång tillgodose proportionalismens rättvisa i mandatfördelningen och kravet på personens främstställning på valsedeln. Ett sådant är det under benämningen *Single transferable vote* (enkel överförbar röstning) bekanta, som användes i den irländska fristaten. Under detta valsätt röstar varje valman utan vidare i främsta rummet på den kandidat han helst vill ha, och han behöver inte rösta på någon mer. Men han kan också som andra, tredje, fjärde o. s. v. namn på sin sedel upptaga flere kandidater i den ordning han önskar dem valda. Enklare och lättillämpligare för de väljandes del kan alltså knappast något val-sätt vara.

Vid sammanräkningen fastställles först den s. k. valkvoten på så sätt, att hela summan inom kretsen avgivna röster divideras med platsernas antal + 1, varefter den sålunda erhållna kvoten ytterligare ökas med 1 eller vid bråk upphöjes till närmast högre hela tal. Varje kandidat på första plats, som når upp till denna valkvot, är vald. Har han fått röster över valkvoten, så överföres överskottsdelen på den eller dem, som stå närmast efter honom på sedeln, och om någon eller några då med de sålunda överförda rösternas hjälp, eventuellt tillsammans med dem han eller de fått på andra sedlars första plats, nå upp till valkvoten, äro också han eller de valda. Om så, sedan alla förstaplatsröster räknats och eventuella överskottsröster tillgodoförts nästa namn, inte alla platser äro besatta, börjas en räkning så att säga från andra ändan. Då strykes det första platsnamn, som fått minsta röstetalet, och de röster, som tillfallit andra namnen på dess respektive sedlar, överföras. Leder inte denna operation till resultat, det vill säga, när intet av dessa namn valkvoten, så strykes det första-namn, som därefter förekommer på minsta antalet valsedlar, och dessas andraplatsnamn överföras. Så fortsättes, till dess antingen någon når valkvoten eller alla röster som finnas äro uttagna, då den eller de som nått högsta röstetalen utan att hinna valkvoten äro valda till behörigt antal.

Denna valmetod, som synes ha visat sig tillfredsställande i tillämpningen, borde förtjäna att prövas vid en utredning av vår valsättsfråga.

En sådan utredning synes vara av behovet påkallad. Vårt nuvarande valsätt lider, som förut framhållits, av påtagliga brister: det undanskjuter personligheten och fyller inte berättigade krav på enkelhet och lätthet i användningen. Men vid strävan efter ett bättre är det angeläget att låta detta vara detta. Uppsätter man för valsättet ett mål, som är för dess förnuftiga mening främmande, då har man ingen utsikt att uppnå ett lyckligt resultat.

Det bör anses vara nog, om man kan finna ett valsätt, som något så när tillfredsställande kan åstadkomma vad det skall. Säkerligen finnes inte något som inte har sina svagheter. Men vissa väsentliga fordringar bör det uppfylla. Det bör vara enkelt och lättillämpligt, så att varje valman alltid utan svårighet kan använda det. Vidare bör det sörja för att valet i första rummet kan inriktas på personer, inte som nu på partier. Det bör också möjliggöra erforderlig beröring mellan valmännen och kandidaterna. Anspråken därvidlag få dock inte överdrivas. Det får ihågkommas, att de moderna kommunikationsmedlen ofantligt förkortat avstånden — länet är efter deras måttstock knappt större nu än häradet var för femtio år sedan. De nuvarande valkretsarna kunde möjligen utan fara för en praktiskt tillfredsställande platsfördelning något förminska; men de äro inte heller över sig stora, kandidaterna inom dem äro i allmänhet tämligen kända och kunna utan svårighet bli det ytterligare — de som vilja ha bort bostadsbandet sakna i varje fall anledning till klagomål. Den s. k. valbyråkrati, som skrives på länskretsarnas skuldkonto, består i verkligheten av de olika partiernas valda sockenombud, vilka såsom ett slags elektorer uppsätta kandidaterna vid gemensamt möte; samma slags »byråkrati» komme nog att bli outhärlig även i enmanskretsar, den har blivit ett naturligt led i valförberedelserna, och det kan väl knappast uttänkas något ändamålsenligare sätt för kandidatuppställningen än att överlämna detta bestyr åt de utsedda förtroendemännen från kretsens olika delar. — Slutligen bör valsättet trygga nödig rättvisa i mandatfördelningen. Matematiskt exakt behöver denna fördelning inte vara; ett eller annat mandat mer eller mindre på de olika partierna upprör inte rättskänslan, vilken däremot otvivelaktigt skulle känna sig sårad, om exempelvis ett minoritetsparti finge flertalet av platserna inom representantförsamlingen.

I anslutning till vad jag sålunda anfört, tillåter jag mig hemställa,

att riksdagen måtte hos Kungl. Maj:t begära en allsidig och förutsättningslös utredning samt därpå grundat förslag om nytt valsätt såväl till andra kammaren som även till landstingen och första kammaren i syfte att tillgodose de

berättigade kraven på enkelhet i valförrättningen, rättvis mandatfördelning och personval.

Stockholm den 11 januari 1929.

Mauritz Hellberg.

Bilaga.

Tillämpningen av transferable-vote-metoden kan åskådliggöras med ett enkelt exempel.

Om i en krets 5 representanter skola väljas och de röstandes antal är 125 (kan naturligtvis lika väl vara 125 tusen), så fastställs först valkvoten genom att dividera $5+1$ i 125 och upphöja det så erhållna talet från $20\frac{5}{6}$ till 21.

Antagas sedan rösterna fördela sig på följande sätt:

A — 40 röster	}	av samma parti,
B — 7 »		
C — 18 »	}	av samma parti,
D — 12 »		
E — 20 »	}	av samma parti,
F — 15 »		
G — 13 »		

så uppnår ju endast A i första taget valkvoten och är således omedelbart vald. Då här emellertid A:s sedlar med 19 röster överskjuta valkvoten, skola sedan deras överskottsroster utnyttjas. Om då efter A namnet B förekommer på 35 sedlar och X på 5, så erhåller B då $\frac{19 \cdot 35}{40} = 14\frac{1}{8}$ röster,

och om dessa läggs till de 7 han fått på första plats, så kommer även han med $21\frac{1}{8}$ röster upp till valkvoten och blir vald som nummer 2.

Då sedan ingen mer når valkvoten, måste uteslutningsvägen tillgripas. Då strykes först D:s namn på de 12 sedlar, där det står överst. Om då efter D:s namn på de 12 sedlarna står dels C:s på 7 och Y:s på 5, så få de 7 sammanläggas med de 18 röster, som C fått på första plats, och så är han vald som nummer 3. Därefter går strykningen ut över G på dennes 13 sedlar. Om då F står som andra namn på 6 och Z på de övriga 7, så får F:s sålunda nyvunna röster adderas till de 15 han förut fått på första plats, varigenom han når valkvoten och blir nr 4 bland de valda. Sedan återstår blott E med sina 20 röster och på dem blir han då vald som nr 5.